

SUSRET RADOSNE VIJESTI S HELENIZMOM (Dj 2,1-11; 17,16-34)¹

ANTE VUČKOVIĆ
Sveučilište u Zagrebu
Katolički bogoslovni fakultet
Franjevačka teologija - Makarska
Franjevački put 1
21000 Makarska

Predavanje sa znanstvenog skupa
Primljeno 30. 10. 1996.
UDK 226.6.07

Sažetak

Kroz analizu dvaju odlomaka iz Djela apostolskih (2,1-11; 17,16-34) autor ukazuje na dar jezika i zadatak govorenja svim jezicima kada je u pitanju navještaj Radosne vijesti. Koliko je to teško pokazuje Pavlov govor na Areopagu. Tamo je započeo susret Radosne vijesti s helenističkom filozofijom. Kršćanstvo je s tog susreta izašlo govoreći grčkim kategorijama. Našem se vremenu opet nameće potreba govorenja drugim jezicima. Pritom se valja osloniti najprije na biblijski jezik i izložiti se zahtjevu navještaja: naviještati vlastitom egzistencijom.

Susret Evanđelja i helenizma; dar jezika; pluralizam jezika na Jeruzalemskom, a ne Babilonskom modelu; duhovno ozračje Atene u vrijeme tamošnjeg Pavlova boravka; poteškoće navještaja; zadatak naviještavanja drugim jezicima.

Govoriti o susretu Evanđelja (Radosne vijesti) i filozofije (helenizma) pretpostavlja određeni način plivanja između dvije obale, pretpostavlja mogućnost prijevoda, jer filozofija i vjera, čini se, govore različitim jezicima. Govoriti različitim jezicima znači širiti vlastite obzore, ali se istovremeno i izložiti nesporazumima.

Vjera ne živi nijemo. I premda se uvijek iznova nameće ideja vjere kao privatne stvari, nečega dakle o čemu se ne govori, u srži je vjere nutarnja potreba da se izreče. Izricanje zahtjeva jezik. Vjera nije ograničena na jedan jezik. Ne postoji jezik vjere. Kada je riječ o vjeri, ni jedan jezik nema prednost. Štoviše, kršćanstvu je u srcu da govori svim jezicima. Univerzalnost se kršćanstva (katoličanstvo) prepoznaje po govoru svim jezicima. Barem ga tako razumiju *Djela apostolska*. Već na početku ona prekrasnom slikom silaska Duha Svetoga u

znaku ognjenih jezika i govora drugim jezicima pokazuju, s jedne strane, nutarnju potrebu kršćanstva da se izriče svim jezicima, a druge - viziju Crkve: Crkva je Crkva kada svim jezicima naviješta čudesna Božja djela.

Djela apostolska, knjiga pomalo neprecizna naslova, kako stoga što praktično govori o Petru i Pavlu, ali ne i o drugim apostolima, tako i stoga što ovu dvojicu apostola prati samo zato jer ima namjeru pratiti širenje Radosne vijesti od Jeruzalema do Rima, nije samo djelo koje izvješćuje o širenju Radosne vijesti. Samo djelo čini ono o čemu izvješćuje. Stoga se *Djelima* ne može pristupiti samo kao povijesnom izvještaju, nego kao riječi koja sadrži spase-nje što ga naviješta.

Tako se već na početku naslućuje da o *Djelima apostolskim* valja govoriti, ali samo tako da ih pustimo da ona dođu do riječi, da ih ne zagušimo svojim riječima. To znači već unaprijed priznati nedostatak

¹ Predavanje održano 8. siječnja 1996. na Zimskoj katehetskoj školi u Zagrebu.

vlastitih riječi. Možda čak i to da *Djela* mogu doći do riječi tek kad priznamo nedostatnost naših riječi.

Riječ pak očekuje riječ. Riječi se uzvraća riječju samo ako je prihvaćena uhom. Slušati riječ znači ono što hrvatski jezik misli riječju slušati: razumjeti riječ i biti joj posluššan, slijediti je. Još i više. Poslušnost riječi ovdje je preduvjet njezinu razumijevanju.

Djela su izvještaj djela što nastaju iz poslušnosti riječi. Navjestitelji iz *Djela apostolskih* ne mogu ne govoriti,² ne mogu ne biti poslušni riječi.

Svjedočenje Uskrslog, naviještanje po svoj zemlji i u svim jezicima - to je navještaj koji po riječi ulazi u svijet. Susret sa svijetom susret je s drugim.

Čim je riječ o susretu s drugim, mnogo je toga moguće: razumijevanje, nespornost, prihvaćanje, odbijanje, borba, suglasje, podsmijeh... Pa ipak iz svakog se susreta izlazi upoznavajući ne samo drugoga i svijet, svijet kao drugoga, nego spoznajući i samoga sebe. Susreti nas čine onim što jesmo. Ono što jesmo postajemo tek iz susreta. Susreti nas oblikuju. Kroz susrete učimo druge jezike, upoznajemo drugoga, upoznajemo sebe kroz drugoga i drugi jezik.

Kršćanstvo koje danas živimo i u kojem se prepoznajemo rezultat je susretanja sa svijetom kroz povijest. Ono je rezultat središnjeg događaja kršćanstva, Kristova dolaska, života, smrti i uskrsnuća, ali je istovremeno oblikovano susretima sa svijetom. Tko se susreće sa svijetom nužno se susreće s filozofijom. Tako je već od početka započelo susretanje koje se događa do danas.

Mnogi su putevi i načini na koji su se sretali kršćanstvo i filozofija. Zasigurno su u početku veliku ulogu odigrali Židovi grčkog jezika, helenisti. Oni u *Djelima* tvore zasebnu grupu koja je prva pridonijela širenju kršćanstva nakon što su Židovi protjerani iz Jeruzalema. No u *Djelima apostolskim* nalazimo i Lukin izvještaj o Pavlovu boravku u Ateni i njegovu govoru na Areopagu. Odčitavati taj prvi susret navještaja i helenističke filozofije znači odčitavati vlastite korijene.

Nutarnja potreba kršćanstva da se zbog svog univerzalnog zadatka izreče i kategorijama grčke filozofije učinila je da se kršćanstvo heleniziralo, da je počelo govoriti grčkim jezikom i misliti grčkim kategorijama. No to se događalo u neprestanom promišljanju vjere. Mišljenje se tako kretalo između dva pola: između vjere i filozofije, objave i prirodnog razuma. Filozofski su tekstovi čitani kroz iskustvo vjere i vjera je reflektirana pomoću grčke filozofije. Bilo je tako vrijeme u kojem su filozofija i teologija mišljeni kao jedno. Potom je došlo do oštrijeg razlikovanja po kojem je mišljenje naravnim razumom pripalo filozofiji, a mišljenje iz vjere, jer i to je mišljenje, teologiji. Odnos filozofije i teologije, mišljenja i vjere, objave i razuma, Boga vjere i boga filozofa, odnos je u kojem se čita zapadna povijest od početka kršćanstva pa sve do naših dana.

Sve je pak započelo susretom kršćanstva s helenizmom. Helenizam je raširena grčka filozofija koju kršćanstvo nalazi u svijetu i s kojom se moralo susresti.

Iz nutarnje potrebe izricanja i svjedočenja u svim jezicima, kako to opisuje tekst o Pedesetnici (Dj 2,1-12) i iz Pavlova navještaja u Ateni (Dj 17,16-34) pokušat ćemo odčitati kako se zadatak navještaja nameće našem vremenu.

Tekst o silasku Duhova pred nas postavlja zadatak univerzalnosti koja se izriče kroz govor svim jezicima te viziju Jeruzalemskog pluralizma.

Tekst o Pavlovu boravku u Ateni predstavlja nam se kao primjer navještaja drugim jezikom te kao početak susretanja vjere i filozofije. Iz teksta se odčitava i nužnost traženja zajedničkog jezika s onima kojima se naviješta i to tako da to ne ide na štetu navještaja.

Našem su vremenu usta puna pluralizma i govora o toleranciji. Jedno i drugo idu

2 Kad su Petar i Ivan bili uhvaćeni zbog ozdravljenja hromoga pri ulasku u Hram i kad im je Vijeće, nakon saslušanja, zapovjedilo da više ne "zbore i naučavaju u Ime Isusovo", oni odgovaraju: "Sudite je li pred Bogom pravo slušati radije vas nego Boga. Mi doista ne možemo ne govoriti što vidjemo i čujemo." Dj 4, 19-20.

zajedno iz točno određenih razloga. Pluralizam je shvaćen više na Babilonskom nego Jeruzalemskom modelu.³ Smještenost u jedan jezik i navještaj u jednom jeziku riskiraju da se nađemo u svijetu koji nas više neće razumjeti. Iz Lukinih tekstova moguće je, vjerujemo, odčitati kako je navještaj Isusa Krista mnogo širi od bilo kakvog jezika.

Nutarnja potreba naviještanja

Prije silaska Duha Svetoga na dan Pedesetnice Luka opisuje situaciju učenika koji su ostali bez Uskrsloga. Prije samog uzašašća Isus kaže:

Nego primit ćete snagu Duha Svetoga koji će sići na vas i bit ćete mi svjedoci u Jeruzalemu, po svoj Judeji i Samariji i sve do kraja zemlje. (Dj 1,8)

Ovo su Isusove posljednje riječi. Od tada njegove se riječi čuju samo iz drugih usta. Nakon ovoga je uznesen na nebo. U tom trenutku apostoli ostaju bez riječi.⁴

Ostaje im zadatak da budu svjedoci u vremenu nakon što su ostali sami. Sve što mogu činiti jest sastajanje i molitva. Prijelaz iz osjećaja ostavljenosti i osamljenosti u naviještanje ne dolazi iz grupe. Zajednica nije u stanju učiniti taj korak. Sve do Pedesetnice.

Tog su dana bili svi na istom mjestu. Luka ovako opisuje događaj Duhova:

Kad je napokon došao dan Pedesetnice, svi su bili zajedno na istome mjestu. I eto iznenada šuma s neba, kao kad se digne silan vjetar. Ispuni svu kuću u kojoj su bili. I pokažu im se kao neki ognjeni razdijeljeni jezici te siđe po jedan na svakoga od njih. Svi se napuniše Duha Svetoga i počеше govoriti drugim jezicima, kako im već Duh davaše zboriti.

A u Jeruzalemu su boravili židovi, ljudi pobožni iz svakog naroda pod nebom. Pa kad nastaje ona huka, strča se mnoštvo i smete jer ih je svatko čuo govoriti svojim jezikom. Svi su bili izvan sebe i divili se govoreći: Gle! Nisu li svi ovi što govore Galilejci? Pa kako to da ih svatko od nas čuje na svojem materinskom jeziku? Parti, Međani, Elamljani, žitelji Mezopotamije, Judeje i Kapadocije, Ponta i Azije, Frigije i Pamfilije, Egipta i krajeva libijskih oko Ci-

rene, pridošlice Rimljani, židovi i sljedbenici, Krećani i Arapi - svi ih mi čujemo gdje našim jezicima razglašuju veličanstvena djela Božja. (Dj 2,1-11)

Prije silaska Duha briga bijaše stajati zajedno i moliti. Silaskom Duha, i to na svakog pojedinačno - razdijeljenim plamenim jezicima, odjednom svatko počinje govoriti. Vjetar je već u SZ bio znak Božje prisutnosti. Ilija je u blagom lahoru prepoznao prisutnost Božju.⁵ Vjetar dolazi izvana i ispunjava prostoriju. Vjetar je simbol prostora ispunjenog Božjom prisutnošću. Kao da vjetar pokazuje na koji su način učenici uvučeni u nešto što ih nadilazi. Pa ipak utopljenost u nešto što ih nadilazi za učenike ne znači gubitak osobnosti i posebnosti. Razdijeljeni jezici upućuju na pluralizam unutar jednog događanja, na mnoštvo jezika unutar jednog šuma vjetra.

Opis silaska Duha Svetoga, na početku *Djela*, služi kao uvertira koja već zbijeno sadrži sve bitne elemente onoga što će se događati poslije. Početak naviještanja i širenja Radosne vijesti nije prikazan kao mukotrpan početak procesa koji će s vremenom rasti, nego je početak takav da nadmašuje sve ono što će se dogoditi poslije. Početak bi trebao biti slika onoga čemu navještaj treba težiti i ići. Na događaj Duhova stoga valja gledati više kao na cilj nego

3 Pod Babilonskim modelom mislimo na pluralizam jezika koji se međusobno ne razumiju i koji stoga nužno traže toleranciju kao jedino moguće ozračje u kojem mogu opstati različiti jezici. Pod Jeruzalemskim modelom razumijemo pluralizam jezika koji, premda različiti, počivaju na razumijevanju.

4 "Kada to reče, bi uzdignut njima naočigled i oblak ga ote njihovim očima. I dok su netremice gledali kako on odlazi na nebo, gle, dva čovjeka stadoše kraj njih u bijeloj odjeći i rekoše im: "Galilejci, što stojite i gledate u nebo? Ovaj Isus koji je od vas uznesen na nebo isto će tako doći kao što ste vidjeli da odlazi na nebo." (Dj 1, 9-11). Široko otvorenih očiju uperenih u nebo, netremice, zatečeni do te mjere da je potrebno izvana, kroz likove dvojice ljudi u bijeloj odjeći, pozvati ih sebi, apostoli doslovice ostaju bez riječi. Trenutak prije su još uvijek bili zainteresirani za uspostavu kraljevstva u Izraelu (Dj 1, 6), a sad odjednom pred njihovim se očima pojavljuje oblak koji im otima Učitelja.

5 1 Kr 19, 9-12.

kao na početak. Opis silaska Duha nije samo opis povijesnog događaja, nego je nadasve predokus budućnosti. Stoga više naliči izvoru rijeke, negoli njezinu toku. Vraćajući se k izvoru, ne idemo nikada tamo gdje je sve jednom počelo, nego idemo u srce svježine koja neprestano ključa novom vodom. U izvoru već ključa voda koja će tek poslije proteći koritom prije nego se ulije u more. Izvor nije nikada samo izvorište rijeke, on je već u početku nadmašio svu svježinu i bistrinu koja se može naći u koritu rijeke. Događaj Duhova ćemo stoga bolje razumjeti ako ga promatramo kao viziju, sliku onoga što Crkva jest, ali samo tako da to treba i postati, nego ako na Duhove mislimo kao na davni povijesni događaj.⁶ Možemo ostaviti po strani pitanje da li se događaj silaska Duha Svetoga doista dogodio onako kako ga Luka opisuje ili je riječ o Lukinoj literarnoj tvorevini.

O Duhovima se ne govori prisjećajući se nostalgичno početka, nego tako da ih se vidi u budućnosti.

I ako je na dan Uzašašća ostalo nejasno kako to treba postati svjedokom Uskrsloga, i ako su na dan Uzašašća apostoli ostali bez riječi, na dan Duhova to postaje jasno: svjedokom se postaje jezikom, bolje: jezicima.

Više nego spektakularnost valja nam premišljati čudesne sposobnosti jezika koje leže posvuda gdje postoji jezik.

Čudesni događaj Duhova posve je u znaku jezika. Jezik je prostor u kojem se događa naviještanje Radosne vijesti. Već od prvog trenutka naviještanja u središtu pozornosti stoji jezik i svaki put kada je u pitanju navještaj uvijek se vraćamo na problem jezika.

U svom opisu silaska Duha Svetoga Luka ne opisuje problem jezika, ne bavi se jezikom kao takvim, ali ga nedvojbeno stavlja u središte događanja. Duhovi su bitno događaj jezika. Razumjeti ponešto od događanja Duhova bit će moguće samo ako razumijemo ponešto od jezika.

Za Luku svjedočiti znači govoriti drugim jezicima. Kojim? Očito, jezicima onih kojima je upućena Radosna vijest. Luka u tekstu najprije govori o govorenju drugim jezicima, a potom o razumijevanju

koje se događa. Čini se da je katehetska poruka jasna: Radosna se vijest naviješta samo ukoliko se prije govori jezikom onih kojima se naviješta. Naviještati i svjedočiti ne znači učiti druge svome jeziku, nego znači najprije govoriti drugim jezicima. Možda nam ovaj uvid može pomoći da nekako razriješimo dilemu kojom se egzegeza dugo bavila, dilemu, naime, je li u događaju Duhova riječ o čudu govorenja drugim jezicima ili je možda riječ o čudu slušanja.

Jedni u Lukinu tekstu vide auditivno čudo, čudo slušanja. ...strča se mnoštvo i smete jer ih je svatko čuo govoriti svojim jezikom. (Dj 2, 6). ...kako to da ih svatko od nas čuje na svojem materinskom jeziku? (Dj 2, 8) ...svi ih mi čujemo gdje našim jezicima razglašuju veličanstvena djela Božja. (Dj 2, 11)

Drugi, pak, u istom izvještaju vide najprije govor drugim jezicima: počеше govoriti drugim jezicima, kako im već Duh davaše zboriti. (Dj 2, 4)

...jer ih je svatko čuo govoriti svojim jezikom. (Dj 2, 6) ...nisu li svi ovi što govore Galilejci? (Dj 2, 7) ...svi ih mi čujemo gdje našim jezicima razglašuju veličanstvena djela Božja. (Dj, 2, 11)

I jedni i drugi nalaze potvrdu u istom tekstu. Sâm tekst govori i o slušanju i o govorenju. Pa ipak, možda je i samo pitanje koje traži slušno ili govorno čudo pogrešno. Riječ je prije svega o jeziku. Jezika nema bez obje dimenzije, govorenja i slušanja. Jezik nije samo govor. On je bitno i slušanje. Ni govor ni slušanje kao fenomene jezika ne možemo pak razumjeti ako ih ne shvatimo kao dva fenomena utemeljena u nečem temeljnijem: u razumijevanju. Jezik je bitno usmjeren na razumijevanje. Pod razumijevanjem ne shvaćamo samo međuljudsko razumijevanje, nego bitnu oznaku jezika kao takvog. Tek razumijevanje daje jezik kao jezik. Razumijevanje je mnogo

6 "Izvještaji o početku ne žele opisati ono što je bilo na početku, nego kako u biti valja razumjeti ono što slijedi." Klaus KLIESCH, *Apostelgeschichte*, Verl. Kath. Bibelwerk, Stuttgart 1991., str. 41.

šire od razumskog shvaćanja smisla riječi. Razumijevanje se odnosi na cijelu ljudsku egzistenciju. Čovjek nije biće koje uz ostale sposobnosti ima i sposobnost slušanja i govorenja. Čovjek je bitno biće koje razumijeva. I na razini međuljudskih odnosa čovjek se ne osjeća shvaćenim kada drugi govori njegovim jezikom, nego kada se osjeća prihvaćenim. Razumijevanje nije ograničeno na govor istim jezikom. Ono je šire od pripadnosti istom jeziku. Govoriti istim jezikom još uvijek ne znači razumjeti se. Štoviše, najveći se nesporazumi ne događaju tamo gdje ljudi govore različitim jezicima, nego upravo tamo gdje govore istim jezikom. Razumijevanje je temelj jezika te stoga u razumijevanju treba tražiti i bitno obilježje događanja Duhova. Cijeli kontekst nije usmjeren na spektakularnost i nesvakidašnje fenomene. Iza blještavila čudesna i nesvakidašnjega valja odčitati zadaću navještanja Crkve koja se rađa, ali isto tako i čudesnost jezika i razumijevanja. Oduševljenost Duhom nije svrha samom sebi, nego zadatak univerzalnosti. Kao da smijemo odčitati kako jezici služe samo navještanju čudesnih Božjih djela. Zadatak je Crkve uvijek novo prevođenje na sve jezike navještanja koji joj je povjeren.⁷ Stoga je događaj Duhova uvertira simfonije Duha, vizija nadolazećega, zadatak izrečen početnim događajem.

Jeruzalemski pluralizam jezika, za razliku od Babilonskog, sabire.⁸ Sve dotle dok su učenici ostali među sobom govoreći jednim jezikom, nije se ništa pokrenulo. Svijet se sabire tek nakon što se začuo simfonijski vjetar pluralizma jezika, tek nakon što se dogodilo razumijevanje unatoč mnoštvu jezika.

Razumijevanje koje se dogodilo ipak nije rezultat govora drugim jezicima. Ono je dar, čudo, kao uostalom i svaki događaj razumijevanja. Razumjeti se, biti razumljen i razumjeti drugoga uvijek naliči čudu. Nije dovoljno govoriti drugim jezikom da bi se dogodilo razumijevanje. Pronaći zajednički jezik u pravilu je nalik čudu. Pronalaženje zajedničkog jezika nije tajanstveno nalaženje srodnih duša, nego razumijevanje onoga o čemu je riječ. Da to nije uvijek lako, pokazuje i Pavlov boravak u Ateni.

Pavlov boravak u Ateni

Susret kršćanske vjere, koju predstavlja misionar Pavao, s helenizmom koji predstavljaju epikurejci i stoici, Luka opisuje ovako:

Dok ih je u Ateni iščekivao (Silu i Timoteja), ogorči se Pavao u duši promatrajući kako je grad pokumiren. Međutim raspravljaše u sinagogi sa židovima i bogobožnima, a na trgu svaki dan s onima koji bi se ondje zatekli. Dobacivahu mu i neki od epikurejskih i stoičkih filozofa. Jedni su govorili: Što bi htjela reći ta čavka? Drugi pak: Navješćuje, čini se, neke tuđe bogove. Jer navješćivaoše Isusa i uskrsnuće.

Onda su ga uzeli i odveli na Areopag i upitali: Bismo li mogli znati kakav to nov nauk naučavaš? Čudnovatim nam nekim tvrdnjama uši puniš. Željeli bismo stoga znati što bi to imalo biti.

Nijedan Atenjanin ni doseljeni stranac ni na što drugo ne trati vrijeme nego na pripovijedanje i slušanje novosti.

Tada Pavao stade posred Areopaga i reče: Atenjani! U svemu ste, vidim, nekako veoma bogoljubni. Doista, prolazeći i promatrajući vaše svetinje nađoh i žrtvenik s natpisom: Nepoznatom Bogu. Što dakle ne poznajete, a štujete, to vam ja navješćujem.

“Bog koji stvori svijet i sve na njemu, on, neba i zemlje Gospodar, ne prebiva u rukotvorenim hramovima; i ne poslužuju ga ljudske ruke, kao da bi što trebao, on koji

7 Usp. Jacques DUPONT, *Nouvelles Études sur les Actes des Apôtres*, Les Éditions du Cerf, Paris 1984., str. 198.

8 Post 11,1-9 izvješćuje o gradnji tornja koji mora doseći do neba. Toranj se gradi u trenutku kada je između Boga i ljudi zavladao šutnja. Božja je šutnja shvaćena kao njegova odsutnost. Kako živjeti zajedno bez Boga koji bi jamčio jedinstvo? Tako, opisuje ovaj tekst, da se pronađe zajedničko ime, ime koje mora doseći do neba jer jedino tako će biti u stanju spriječiti raspršivanje po zemlji. Ne gradeći toranj protiv Boga, jer Bog je zaboravljen, nego iz životne potrebe očuvanja jedinstva, događa se upravo ono što se želi spriječiti: pomutnja jezika i raspršivanje po zemlji. I ovdje je riječ o nerazumijevanju koje uzrokuje raspršivanje. Nerazumijevanje je moguće unutar jednog jezika, a različiti jezici nastaju tek kada nestane razumijevanja. “Pronaći zajednički jezik” ne znači govoriti istim postojećim jezikom, nego nadalje razumjeti se.

svima daje život, dah i - sve. Od jednoga sazda cijeli ljudski rod da prebiva po svem licu zemlje; ustanovi određena vremena i međe prebivanja njihova da traže Boga ne bi li ga kako napipali i našli. Ta nije daleko ni od koga od nas. U njemu doista živimo, mičemo se i jesmo, kao što neki od vaših pjesnika rekoše: Njegov smo čak i rod!"

Ako smo dakle rod Božji, ne smijemo smatrati da je božanstvo slično zlatu, srebru ili kamenu, liku isklesanu umijećem i maštom ljudskom.

I ne obazirući se na vrijeme neznanja, nutka sada Bog ljude da se svi posvuda obrate jer ustanovi Dan u koji će suditi svijetu po pravdi, po Čovjeku kojega odredi, pred svima ovjerovi uskrisivši ga od mrtvih. Kad čuše 'uskrsnuće od mrtvih', jedni se stadoše rugati, a drugi rekoše: 'Još ćemo te o tom slušati!' Tako se Pavao povuče od njih. Neki ipak prionuše uza nj i povjeroše; među njima i Dionizije Areopagita, neka žena imenom Damara i drugi s njima." (Dj 17, 16-34)

Helenističko ozračje

Atena kao mjesto u kojem se Pavao obraća poganima simbolizira helenistički svijet. Politički značaj tog grada u vrijeme Pavlova boravka u njemu već se izgubio, ali to je još uvijek glavni kulturni grad. Atena je nešto drugo od onoga što je bila u klasično vrijeme, ali ime koje je grad stekao u svoje zlatno doba ostat će i dalje simbol ljudske mudrosti. Susret s epikurejcima i stoicima susret je Evanđelja s grčkom mudročću.

Više od 300 godina prije Pavlova dolaska, s Aleksandrom Velikim započele su ogromne političke promjene koje su ostavile dubok trag i na filozofiji. Grčka je filozofija postala helenističkom. Carstvo Aleksandra Velikoga raspalo se ubrzo nakon njegove smrti, ali se nastavilo širenje grčke kulture, koje je on pokrenuo, na nova područja. Grčki je jezik postao službenim jezikom na dvoru, grčka kultura temeljem obrazovanja. Time se grčka kultura odvaja od nacionalnog obilježja i postaje kozmopolitskom. U 19. st. ovoj je kulturi njemački povjesničar Droysen dao ime helenizam.

U Atenu, koja je - unatoč gubitku političke samostalnosti - i nadalje ostala duhovnim središtem, dolazi se iz svih krajeva helenističkog svijeta studirati filozofiju. Osim Atene nastaju i nova središta duhovnog života. Spomenimo posebice Aleksandriju.

U međuvremenu je rasla moć Rima. Širenjem Rimskog Carstva Grčka je iz makedonske vladavine prešla pod rimsku. U kulturnom pak pogledu Grčka je osvojila svoje osvajače. U Rimskom je Carstvu filozofija postala glavnom duhovnom snagom, jačom od umjetnosti i jačom od religije.

S Aleksandrom Velikim započeo je nestanak *polis*a, grada države, temelja društvenog uređenja koji je za Platona i Aristotela bio savršeni način društvenog života. Za klasično grčko mišljenje čovjek je bio poistovjećen s građaninom i tek je unutar *polis*a bio u stanju razumjeti sebe, svoje postojanje i svoje odnose prema drugome. U klasičnom je razdoblju čovjek shvaćan kao društveno biće i filozofija je bila živo zainteresirana za političko uređenje i politički život. Nestankom *polis*a politički život postaje nešto sasvim drugo. On postaje neutralnom ili čak negativno vrednovanom dimenzijom života, postaje izvorom strasti, ambicija i beskorisnih briga.

Političke su promjene donijele promjene i u filozofiji. Helenizacija je negrčkih naroda doprinijela širenju grčke kulture, ali se ujedno izgubila dubina i oštrina filozofije. Naglasak se premješta s ontologije na etiku. Filozofija se više ne razumijeva kao ljubav prema mudrosti, nego postaje traženjem životne mudrosti, ne *sophia*, nego *phronesis* stoji u prvom planu.

Ono što se traži jest umjetnost življenja, pronalaženje načina i modela života u kojima čovjek može živjeti sretno, u miru svoje duše, uza sve tragedije života i uza sve nemire vezane uz stvari koje ne stoje u moći pojedinca.

Helenizam tako nije dao na svijet nove teorijske postavke, nego nove modele života, modele koji će dugo trajati, preko pola tisućljeća, modele koji nisu nestali, nego se uvijek iznova pojavljuju kao mogući odgovori na različite situacije u kojima se nalazi ljudski duh.

Helenistička filozofija poznaje nekoliko pravaca misli koji se međusobno razlikuju, ali koji zajedno tvore duhovno ozračje koje dopušta i zajednička obilježja. Zaustavimo se nakratko na dvije škole koje spominje i Luka, a koje su ujedno i dvije glavne helenističke struje u filozofiji.

Kada danas govorimo o stoičkom podnošenju, u pravilu nismo svjesni da nas taj izraz veže sa šarenom dvoranom stupova, jedne javne zgrade u Ateni, gdje je Zenon osnovao svoju školu. U stoicizmu se razlikuju tri škole: stara, srednja i mlada. Seneka, Marko Aurelije, Epiktet vjerojatno su najpoznatija stoička imena.

Stoici svijet razumiju materijalistički i monistički. Svijet je upravlján nutarnjom zakonitošću koju nazivaju *logos*, *nous*, duša, nužnost, providnost, Zeus. Budući da se božansko poistovjećuje s cjelokupnom zbiljom, naziva ih se i panteistima.

Kako je čovjek razumno biće, on je u stanju spoznati zakonitost i ravnati se prema njoj. Ključni pojam stoičke etike jest život prema prirodi. Kako je čovjek prema prirodi razumno biće, prirodni je život ujedno i razuman. U tom se i sastoji jedina vrlina i ona je jedino dobro. Nasuprot vrlini razumnog života stoji zlo, nerazumni život. Sve ostalo: život, zdravlje, posjed, čast, starost, bolest, smrt, ropstvo za stoike po sebi nije ni dobro ni zlo, nego neutralno.

Stoga se mudrost sastoji u spoznaji i razlikovanju stvari prema trima temeljnim obilježjima: dobre, zle i neutralne.

Afekti, nagoni, strasti varaju razum. Stoga je cilj borba protiv njih. Vrlina se postiže tek kada se nadiđu strasti. To stanje Grci nazivaju *apatheia* - apatija. Tko dostigne tu razinu, postaje mudar. On je spoznao nužnost i postao je neovisan o svemu što dolazi izvana.

Stoici se trude uskladiti svoj ideal sa sveobuhvatnim. Ne zadržavaju se samo na nutarnjoj samodostatnosti, nego se brinu o pravednosti i čovjekoljublju, proširujući ove socijalne zahtjeve na sve ljude, i na robove i na barbare.

Stoička je filozofija dobila na značenju po svom utjecaju na kršćanstvo. Kršćanstvo je u stoicizmu našlo mnogo elemenata koji

su mu ili bili blizu ili su bili u skladu s njegovim temeljnim postavkama. Stoici su propovijedali strogi i asketski moral, malo vrednovanje vanjskih stvari, prelaznje granica kada je u pitanju ljubav prema ljudima. No stoici se, sa svoje strane, nisu odmah stavili na stranu kršćanstva. Naprotiv, naspram kršćanstva su bili vrlo strogi.

Epikurejci nose ime po svom osnivaču Epikuru (341 - 270) koji je 307/306. osnovao svoju školu u Ateni. Osnivanje nove filozofske škole bilo je izazov Akademiji i Peripatetskoj školi. Epikurejsko je shvaćanje svijeta atomističko. Postoje složena i jednostavna tijela koja su apsolutno nedjeljiva. Ne postoji rađanje nečega što prije nije postojalo niti postoji raspadanje onoga što jest. Rađanje se događa spajanjem nekih tijela, smrt njihovim razdvajanjem. Duša je također spoj atoma. Stoga ni duša nije besmrtna, nego smrtna. Za epikurejce je besmisleno govoriti o nečemu što bi bilo netjelesno onako kako su to govorili Platon i Aristotel. Kada bi duša bila netjelesna, veli Epikur, ne bi mogla niti djelovati niti trpjeti. Mi pak u duši možemo jasno opaziti kako djelovanje tako i trpljenje.

Epikur je sebi postavio zadatak osloboditi ljude od straha pred bogovima. Stoga je odbacivao i popularne predodžbe o bogovima i filozofska shvaćanja bogova. Ono što Epikur govori o bogovima nije drugo doli projekcija ideala njegove škole u vrtu. Bogovi nas nisu ni rodili niti se brinu o nama, ali ih ipak valja častiti zbog njihove uzvišenosti. Častiti bogove značilo je, na koncu konca, častiti idealizirani model epikurejskog života.

U temelju epikureizma stoji briga za užitkom. Epikureizam možemo sažeti u nekoliko teza: 1. čovjek je svojom inteligencijom u stanju spoznati zbilju, 2. unutar zbilje postoji prostor za ljudsku sreću, 3. sreća je nedostatak boli i nemira, mir duše, 4. da bi postigao sreću, čovjek je dostatan samom sebi, 5. nisu mu potrebni ni *polis*, ni institucije, ni bogatstva niti ikakve stvari, a ni bogovi: čovjek je potpuno samostojan (autarkičan). Briga za užitkom nikako ne znači raspojasanost ili trka za osjetilnim užicima. Cilj je čovjeka njegova sreća. Ona

se sastoji u ugodi i izbjegavanju neugode. Težnju za ugodom mora voditi razum. Razum, pak, uči da je sreća u miru duha (*ataraxie*).

Helenizam se na stanoviti način vraća natrag Sokratu, odbacujući platonizam i aristotelizam kao nepotrebne i suviše spekulacije koje odvajaju od života.

Stoicizam i epikureizam se predstavljaju kao dušobrižništvo. Njihovo će djelovanje biti mnogo šire nego što je to bio slučaj s Akademijom i Peripatetskom školom.

Nove filozofske škole tragaju za idealnim načinom života koji je dostupan svakome, jer crpi snage iz samog sebe. Riječ je o ideji da je svatko dostatan samome sebi. Može se razumjeti i zašto. U vremenu u kojem sve postaje nesigurno, u kojem se sve ruši, u kojem se promjene događaju tako brzo da postaje nemoguće tražiti oslonac i sigurnost u drugom čovjeku ili u stvarima, čovjek je prisiljen tražiti izvor onoga što potrebuje u samome sebi. Idealom postaje potpuna samodostatnost, neovisnost o bilo kome i bilo čemu. Čovjek se tako odrješuje od svake ovisnosti i svake veze.

I u potražnji moralnog cilja sve su škole u suglasju. Sve žele naučavati kako se postaje sretnim i sve istovremeno sreću poistovjećuju s nečim više negativnim nego pozitivnim, više odricanjem negoli sticanjem, rezanjem želja više nego njihovim ostvarivanjem. Sreća se sastoji u *ataraksiji*, miru duha.

Nestabilnost i nesigurnost, prouzročene najprije revolucijom Aleksandra Velikog, a zatim dolaskom rimskih imperatora, pretvorile su se u epochalnu promjenu dolaskom mladog kršćanstva koje je malo po malo filozofiji iz ruku oduzelo vodstvo čovjeka. Filozofske su škole i nadalje živjele, ali su se s vremenom umorile.

Kršćanstvo nije nastupilo osvajački. Pojavilo se kao svjedočenje istine. Ono nije istisnulo niti ugušilo filozofiju, nego je iz filozofije preuzelo mnogo onoga što je bilo spojivo s vjerom. Život je mijenjao oblik i na pozornicu je stupio novi život.

Pavao i atenski filozofi

Pavao je pozoran promatrač. Njegov boravak u Ateni nije samo iščekivanje Sile i

Timoteja, nego je živo promatranje onoga što ga okružuje. Pavao Atenu promatra posebnim očima, očima koje gledaju kakav je odnos Atenjana prema Bogu. Luka nam opisuje i njegovo stanje duše. Ogorčen je zbog mnoštva kumira u gradu. Ogorčenost nije samo negativan osjećaj naspram Atenjana. Ona prikriva Pavlovu zainteresiranost za Atenjane i njihov odnos prema Bogu. Ono što nam je indiferentno ne može nas ni oduševiti niti ogorčiti. Pavlov boravak u Ateni prolazi između rasprava sa židovima i bogobožaznima i rasprava na trgu s onima koji bi se tamo zatekli. U malo riječi Luka naznačuje Pavlov život koji je potpuno ispunjen naviještanjem, bez prostornog i vremenskog ograničenja.

Pavao svojim raspravama izaziva znatiželju i filozofa unatoč njihovu podrugljivom tonu.

Luka znatiželju Atenjana komentira kao traćenje vremena dajući tako naslutiti da će se i razgovor s Pavlom svesti samo na slušanje novosti. Svesti Radosnu vijest na novost i pripovijedanje već znači ne razumjeti je. Tako je uostalom sa svim važnim stvarima.

Pavao, kad je pozvan na Areopag, ipak ne nastupa onako kako se osjeća. Ne započinje govor pokazujući svoju ogorčenost, nego naprotiv naziva Atenjane bogoljubnima. Ne naziva ih bogoljubnima stoga što je našao mnogo kumira, nego stoga što je među njima našao jedan žrtvenik posvećen Nepoznatom Bogu.⁹ Ovaj žrtvenik Pavlu ne služi samo kao prigoda da započne govor o Bogu. On je Pavlu značio mnogo više. Atenjani, uz mnoštvo kumira, ne poznaju pravog Boga. Njima je Pravi Bog nepoznat. To još naravno ne znači da je nepoznati Bog kojemu su Atenjani podigli žrtvenik Pravi Bog, ali zasigurno znači da je mnoštvo kumira prije znak nepoznavanja nego poznavanja Boga.

⁹ Ne postoje potvrde o kakvom žrtveniku posvećenom Nepoznatom bogu. Postoje, međutim, potvrde o žrtveniku koji je bio posvećen nepoznatim bogovima. Luka bira oblik jednine zbog konteksta cijelog Pavlova govora koji nije oblikovan kao filozofska rasprava o Bogu ili bogovima, nego kao naviještanje Jednog Boga.

Osim toga Pavao i naviješta Boga koji je nepoznat. Nepoznati Bog - to nije Bog kojega se naviješta da bi ga se dovelo u znanje. Nepoznati Bog je nepoznat nadasve jer je nepoznato koliko i do koje mjere taj Bog zahvaća čovjeka. Za Pavla poznavanje Boga nije razumsko poznavanje i Pavao ne naviješta novi pojam Boga. Pavao naviješta nepoznati odnos Boga prema čovjeku.

Nepoznati Bog - taj naziv Pavlu ne znači još jedan dodatni idol uz već postojeće. Pavao zna da se idolatrija ne može srušiti tako da se jedan idol zamijeni drugim, nego samo tako da se idolatrijski odnos prema Bogu poruši.

Pavao u svom govoru govori o idolima zlata, srebra ili kamena, liku isklesanu umijećem i maštom ljudskom. No kontekst, idolatrijski kontekst u kojem se Pavao susreće s filozofima daje naslutiti da se idolatrija ne ograničuje samo na monumentalnost, na kipove, nego da je nadasve riječ o pojmovnoj idolatriji.¹⁰ Naslućuje se da ni filozofi nisu slobodni od idolatrije, samo što je njihova idolatrija pročišćena, opojmljena, premještena u pojmove. Idolatrija pojmova doseže svoj vrhunac definicijom Boga. Jezik tako nije slobodan od idolatrije.

Pojmovna idolatrija ne nestaje novim pojmom i novom definicijom Boga. Ona nestaje samo naspram Boga koji nema definicije, naspram Nepoznatog Boga. Rabeći se naziv koji je našao na jednom od žrtvenika Pavao ga pokušava iskoristiti navješćujući Atenjanima ono što oni štiju, a ne poznaju.

Pavao ne kaže da Atenjane želi upoznati s nepoznatim Bogom. Kaže da ga naviješta. Razlika je velika.

Spoznavati za Grke znači dovesti u pojam ono što je nepoznato, dovesti u vidljivost ono što je nevidljivo. Levinas je u grčki shvaćenoj spoznaji vidio temeljno obilježje Zapada.¹¹ Spoznavati znači shvatiti. Shvaćanje je mišljeno na predlošku ruke. Kao što ruka obuhvaća svoj predmet, tako razum obuhvaća svoj. Shvatiti znači uzeti u posjed. Rukohvat je paradigma mišljenja. Mišljenje preko pojmova obuhvaća svoj predmet. No time mišljenje čini nasilje nad onim što shvaća jer drugoga

uvodi u neutralni pojam, jer drugim dominira pomoću pojma. Zapadna se misao razvila kao shvaćanje, uzimanje u posjed, nasilje nad drugim, neutraliziranje drugoga. Nije čudo da se Zapad razumije kao znanje, posjed, bogatstvo. U svemu tome onaj tko shvaća, Isti, drugoga svodi na sebe, na svoje kategorije. Tako drugi nije nikada ono što jest, nego samo ono što je od njega shvaćeno. Drugi je najviše isti kao ja, *alter ego*. Pojmovni jezik tako može činiti nasilje nad drugim.¹² U vjerskom se pak govoru može pretvoriti u idolatriju.

Spoznaja nije odnos licem u lice. Spoznaja je neutralizacija drugoga, drugi viđen posredništvom neutralnog pojma. Pavao ne govori o spoznaji nepoznatog Boga, nego o naviještanju. Naviještanje zahtijeva posve drukčiji stav od spoznavanja. Naviještanje traži ono što će Pavao kasnije i reći: obraćenje. Odnos prema Bogu nije spoznaja, nego obraćenje, obuhvaćenost egzistencije.¹³ Ako spoznavati znači posjedovati predmet spoznaje, naviještati znači raditi na otvaranju, obraćenju, dopuštanju da me Drugi obuhvati i promijeni.

Bog kojega Pavao naviješta, Atenjanima nepoznati Bog, jest Bog koji je stvorio svijet i sve na njemu. Pavao upotrebljava grčku riječ *kosmos*, ali smisao nije grčki. Za Grke riječ *kosmos* označava cjelokupnu zbilju, sve što postoji. U Pavla ta riječ zvuči drukčije. Za Grke je moralo zvučati čudno kad Pavao kaže: svijet i sve na njemu, jer

10 "Pojmovna idolatrija" je izričaj Jean-Luc Marion na kojega se ovdje oslanjamo. Usp. *L'idole et la distance*, Grasset, 1977., posebno str. 34-40.

11 Usp. Emmanuel LEVINAS, *Totalité et Infini*, Martinus Nijhoff, 1971., str. 33-35.

12 O spoznaji koja u sebi već krije nasilje nad drugim vidi posebno Emmanuel LEVINAS, *L'ontologie est-elle fondamentale?* u: *Entre nous*, Grasset & Fasquelle, 1991., str. 21-22.

13 Soeren Kierkegaard se uvijek iznova navraćao na to da kršćanstvo nije nauk i znanje, nego nadasve egzistencijalno posredovanje. Dosljedno tome odnos prema kršćanstvu ne može biti sličan odnosu prema kakvoj nauci u kojoj je onaj tko je iznosi neutralan prema sadržaju. Krist nije ustanovio profesore i docente, nego nasljednike. Kršćanstvo se mora vidjeti na onome tko ga naviješta. Ono se može naviještati samo egzistencijom. Usp. primjerice *Tagebücher III*, Düsseldorf - Köln 1968., str. 50.

ovo sve na njemu je suvišak, nepotrební dodatak. Pavao, čini se, prevodi biblijski izričaj U početku stvorí Bog nebo i zemlju.¹⁴ No Pavao ne govori naívnó. Govoreći o svijetu koji je stvorio Bog i svemu na njemu, Pavao otvara prostor za distancu između svijeta i Boga. Naspram svijetu Bog je iznad njega. Svijet je stvoren. Nije vječan. Bog je izvan njega, nije mu imanentan.

Bog je neshvatljiv, velí Pavao, naspram pojmovne idolatrije. Bog je neobuhvatljiv, velí, naspram idolatrije koja *kosmos* shvaća kao Boga. Bog kojega Pavao naviješta jest Bog koji nas obuhvaća, jer se u njemu doista mićemo, živimo i jesmo. O Bogu se ne može govoriti fiksirajući ga u neku sliku ili u definiciju. Bog je nevidljiv, ali njegov pogled leži na nama. Nevidljivi Bog je postao vidljiv po Čovjeku kojega on uskrisi. Pavao cijelo vrijeme ne spominje Krista. Kao da izaziva znatiželju atenskih filozofa ne bi li sami upitali o kome je riječ. No spominjanjem uskrsnuća od mrtvih završava susret. Za epikurejce je to bio besmislen govor. Ni stoici se nisu mogli naći. Jer Pavao ne govori o uskrsnuću duše, o preživljavanju duše nakon smrti tijela. Pavao govori o uskrsnuću od mrtvih, uskrsnuću duše i tijela, za Grke neshvatljiv i besmislen govor. Tako se na uskrsnuću lome koplja. Ne samo s Grcima. Tako je bilo i u Jeruzalemu (4, 1-2), a tako će biti i pred Agripom (26, 8).

Jezik i naviještanje

Luka Pavlov govor na Areopagu prikazuje kao model naviještanja poganima koji govore drugim jezikom i misle drugim kategorijama. Usprkos neuspjehu čini se da Luka želi istaknuti kako se traženje zajedničkog jezika događa kroz opažanje, razgovor, rasprave, govor. Luka je znao da se drugi narod i drugi jezik najbolje upoznaje preko njegovih pjesnika. Stoga i nalazimo Pavlovo citiranje nekih od vaših pjesnika. Pavao u svom govoru nastupa drukčije nego obično jer pred sobom ima drukčije slušatelje. To dovoljno potvrđuje ono na što smo već naišli u tekstu o Pedesetnici: naviješta se tako da se govori drugim jezicima.

Pavlov govor na Areopagu početak je susretanja filozofije i kršćanstva. Završetak

govora ni izdaleka ne daje naslutiti što će se poslije dogoditi unutar samog kršćanstva: helenizacija. Kršćanstvo je iz susreta s grčkom filozofijom izišlo govoreći grčkim kategorijama. To je, naravno, po sebi sasvim opravdano. Nije upitno to što je jednom kršćanstvo progovorilo kategorijama grčkog mišljenja. Pitanje glasi: mora li se govoriti uvijek tim istim jezikom?

Naše vrijeme se razumije kao postmetafizičko vrijeme. Stoljećima smo navikli o Bogu govoriti pojmovima koji dolaze iz filozofije, a koje s teškom mukom odčitavamo iz Biblije. Čini nam se posve naravnim da o Bogu govorimo pojmovima kao što su: Bitak, *Causa sui*, Nepokrenuti pokretač, atributima kao: nepromjenjivost, beskonačnost, vječnost...

Nije teško pronaći porijeklo tih pojmova. Pred nama se pojavljuje pitanje koje je Heidegger, postkršćanski poganin - kako su ga nazvali - postavio: Da li će se kršćanska teologija još jednom odlučiti i ozbiljno postupiti s Apostolovom riječi i sukladno njoj s filozofijom kao ludošću?¹⁵

Bez obzira na provokativnost pred nama se pojavljuje zadatak učenja drugih jezika kojima se mogu naviještati čudesna Božja djela, prije svega biblijski jezik. I to ne stoga što bi povijesno progovaranje grčkim jezikom bilo promašaj, nego stoga što živimo u svijetu koji govori drugim jezikom. Zadatak, pak, navještaja nije pronaći jedan jezik, pogodan za navještaj i naučavati ga drugima. Zadatak je, čini se, učiti druge jezike uz težnju k simfoniji svih jezika. Preduvjet je učenje drugih jezika (uz pomoć njihovih pjesnika primjerice ili, drugim riječima, uz pomoć onoga što pokreće slušatelje), briga za one kojima se naviješta i nadasve naviještanje vlastitom egzistencijom. Ako ima išta što *Djela apostolska* podrazumijevaju, to je izloženost navjestitelja i svjedočenje vlastitim životom. Više od kakve nauke naviješta se živog, uskrslog

14 Usp. Jacques DUPONT, *n. dj.*, str. 408.

15 Martin HEIDEGGER, *Einleitung zu: Was ist Metaphysik?*, u *Wegemarken*, Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main ²1978., str. 374.

Krista. Uskrsloga se naviješta drugim jezicima, ali tako da se vlastitim životom uđe u jezik i mišljenje onih kojima se naviješta.

Donijeti Radosnu vijest do na kraj zemlje ne znači osvojiti zemlju, nego preobraziti je, poput kvasca, iznutra.